

Øyestikkervisitt i Østfold 7.-11. juli 1999

HANS OLSVIK

Olsvik, H. Øyestikkervisitt i Østfold 7.-11. juli 1999. *Natur i Østfold* 19(1):10-16.

Dammyrtjenn, Rakkestad har norgesrekord i antall ind. av gulflekket metalløyestikker da mer enn 50 ind. ble sett. Gjølssjø, Marker har blant Norges tetteste bestander av stor torvlibelle da 50-100 ind. ble observert. Brutjenna, Marker huser fortsatt bestander av vannliljetorvlibelle og grå torvlibelle. Sørlig blåvannymfe som er sjelden i Østfold ble gjenfunnet i dammer ved Refsahl, Fredrikstad. Ved Svarverudtjenn, Eidsberg ble det observert 18 øyestikkerarter som trolig er norgesrekord på én lokalitet på én dag. Toflekklibelle ble observert ved Gyltetjennet, Trøgstad og Moentjenn, Eidsberg.

Hans Olsvik, 6694 Foldfjorden, e-post: haolsvik@frisurf.no

Strategi

Etter tre års pause fra Østfoldnaturen var det interessant og spennende å påny gi seg ut i Norges rikeste øyestikkerterreng. Strategien var klar på forhånd, flere av fylkets beste lokaliteter for spesielle arter skulle sjekkes for å få et inntrykk av eventuelle bestandsendringer og naturinngrep. De høyestliggende myrområdene i fylket skulle sjekkes med et lite håp om å finne fjellmetalløyestikkeren *Somatochlora alpestris* ny for Østfold, i tilfelle fylkets 44 art. Planen var også å oppsøke noen takrørrike brakkvannsområder langs kysten for å se etter en annen mulig ny art for fylket, stor blålibelle *Orthetrum cancellatum*, som nylig ble gjenopptaget i Norge - på Agderkysten.

7. juli

Turen startet i nordøst, i Marker, nærmere bestemt på Kisselbergmosen med omgivelser. Denne myra er fylkets høyestliggende, rundt 300 m o.h., og består av større åpne myrflater med mange småpytter og dammer, småbekker og et par mindre tjern, alle av dystrof karakter. Skogen rundt består for en stor del av furu, men også partier med gran og endel bjørk. Noen tørrere rabber på myra har småvokst fjellpreget furu- og bjørkeskog. I solskinnnet flagret gule myrsommerfugler *Colias palaeno* rundt, mens grønnstilk og heilo bråkte og likte dårlig håvsvingende hobbyentomologer

som forstyrret freden på myra. Karakterarter som treffes overalt i dette området var vanlige øyestikkerarter som vanlig metallvannymfe *Lestes sponsa*, vanlig blåvannymfe *Coenagrion hastulatum*, vanlig øyestikker *Aeshna juncea*, fireflekklibelle *Libellula quadrimaculata* og liten torvlibelle *Leucorrhinia dubia*. Innimellom fantes noen få individer av mindre vanlige arter som nordisk blåvannymfe *Coenagrion johanssoni* og torvmoseøyestikker *Aeshna subarctica*, sistnevnte både som larver, exuvier og et nyklekket individ. Litt overraskende var det å se en enslig hann av blåvingevannymfe *Calopteryx virgo* på streif tvers over myra, trolig fra en skogsbekk ikke langt unna. Ved riksvegen fløy et par unge individer av vanlig metalløyestikker *Somatochlora metallica*, som tydeligvis brukte skog- og myrkantene som furasjeringsområder i sommervarmen. Dessverre ble ingen metalløyestikkere som kunne ligne *S. alpestris* sett denne dagen. Froske-rompetrollene på myra kunne meget vel ha vært spissnutefrosk *Rana arvalis*, men dette fikk jeg ikke bekreftet da ingen voksne ble sett.

Ved et myrtjern ved vegen øst for Kisselbergmosen (myrtj. NV f. Jåvallseter) fløy de samme artene, med unntak av blåvingevannymfe. I tillegg fløy her rød vannymfe *Pyrrhosoma*

nymphula og smaragdøyenstikker *Cordulia aenea*. En kort stopp ved Hølevann avslørte bare de meget vanlige artene vanlig blåvannymfe, smaragdøyenstikker, vanlig metalløyenstikker og fireflekklibelle. Den store vannløperen *Aquarius paludum* var eneste litt eksotiske innslag her.

Etter dette ble kursen satt mot sør, for å treffe multibiolog Bjørn Petter Løfall (BP) i Rakkestad. Vi besluttet å ta en ettermiddagstur til Isesjøområdet i Sarpsborg, bl.a. for å lete etter larver av takrørøyenstikker *Aeshna serrata (osiliensis)*. Ved en steinbruddsdam ved Rånes fant vi variabel blåvannymfe *Coenagrion pulchellum*, stor blåvannymfe *Enallagma cyathigerum* og smaragdøyenstikker, men dessverre ingen takrørøyenstikkere. Derimot svømte noen larver av stor salamander *Triturus cristatus* rundt i dammen. Et individ av den tynne vanntegen *Hydrometra* dukket også opp i håven. BP dyrket som vanlig også botaniske interesser og fant bl.a. rand-

kvistlav *Hypogymnia vittata* ny for Sarpsborg, samt en forekomst av hvit gåseblom *Anthemis arvensis*.

8. juli

Formiddagen ble tilbragt ved Dammyrtjenn i Rakkestad, for å studere Norges beste forekomst av gulflekket metalløyenstikker *Somatochlora flavomaculata*. Lokaliteten levde opp til navnet, pga. den særdeles fuktige og kjølige forsommeren var det vanskelig å avgjøre om det var et grunt tjern, dammer eller en oversvømt myr. Uansett, regnværet hadde skapt fantastisk gode forhold for den gulflekkete metalløyenstikkeren, og en solid ny norgesrekord ble satt. Mer enn 50 individer ble sett, både nesten nyklekte, kopulerende og eggleggende, selv om ikke mer enn halvparten av myra ble undersøkt. Det var med stor forventning jeg klarte å slenge håven over et metalløyenstikker-par i «hjul-posisjon» som dumpet ned fra

Fig. 1. Vannlilje-torvlibelle *Leucorrhinia caudalis* (hunn). Foto: Ove Bergersen, BioFoto

bjørkebuskene til et lavt vierkjerr like ved der jeg sto. Jeg håpet at jeg for første gang skulle få se en hunn av gulflekket metalløyenstikker i levende live, men dengang ei. Det viste seg å være et par av myrmetalløyenstikker *S. arctica*, en art som tidligere ikke var registrert her. Andre arter som fløy var blåvingevannymfe, rød vannymfe, vanlig blåvannymfe, vanlig øyenstikker og vanlig metalløyenstikker. En mulig brun øyenstikker *Aeshna grandis* ble også sett langs vegen. Noen få svalestjerter *Papilio machaon* var også å se på myra.

Neste stopp var ved Gjølssjøen i Marker, ved den lave brua som krysser sjøen. Her finnes trolig en av landets tetteste bestander av Bernkonvensjonsarten stor torvlibelle *Leucorrhinia pectoralis*, og atter en gang viste det seg at den våte forsommeren hadde skapt flotte forhold for en våre sjeldnere øyenstikkere, mellom 50 og 100 individer, både i parringshjul og eggleggende, ble sett langs denne vel 100 meter lange brua! Andre arter som fløy her var vanlig metallvannymfe, vanlig og variabel blåvannymfe, rødøyevannymfe *Erythromma najas*, smaragdøyenstikker og fireflekklibelle. En mosaikkøyenstikker, muligens vanlig øyenstikker, ble også sett.

Brutjenn-området øst for Ørje, som huser en av landets mest artsrike øyenstikker-faunaer, var neste besøksmål. Sørbredden av nordre Brutjenn og norvestdelen av det søndre ble undersøkt, og gledelig nok var det fortsatt noen individer igjen av tidlig-klekkerne vannlilje-torvlibelle *Leucorrhinia caudalis* (fig. 1.) og grå torvlibelle *L. albifrons* ved begge vanna. Det dårlige juni-været hadde ikke tatt livet av alle individene av disse to Bernkonvensjonsartene. Spesielt morsomt var det å gjenfinne grå torvlibelle, den er såvidt jeg kjenner til ikke registrert her siden slutten av 1980-tallet. Det er tenkelig at den vandrer inn fra områder lenger sør, for så forsvinne igjen etter noe tid, til neste innvandringsbølge. Andre arter som ble funnet denne dagen var vanlig metallvannymfe, rødøyevannymfe, vanlig og variabel blåvannymfe, smaragdøyenstikker, fireflekklibelle, østlig torvlibelle *L. rubicunda*, og en

uidentifisert nyklekt mosaikkøyenstikker *Aeshna* sp.

9. juli

Sammen med BP startet feltdagen ved Råmenta sørvest i Rakkestad, et fuktig myrområde i et smalt søkk i terrenget, en heller uvanlig myrtype i disse delene av fylket. Ved Råmenta finnes i tillegg en større, men ikke altfor tett takrørskog. Håpet var å finne gulflekket metalløyenstikker, men i stedet fant vi en brukbar bestand av myrmetalløyenstikker. Med dette funnet ble art nr. 31 påvist i denne 10x10 km-ruta (atlasrute). Andre arter som fløy blant de varslende skogsnipene var rød vannymfe, vanlig blåvannymfe, vanlig og brun øyenstikker, fireflekklibelle og liten torvlibelle. På vegen inn til Råmenta, ved Bredholt, så vi bl.a. en ospesommerfugl *Limnitis populi*.

Turen fortsatt videre til Refsal gård i Torsnes i gamle Borge kommune, hvor den daminteresserte og gjestfrie Svein Åstrøm med frue tok imot oss med uteservering av god kaffe med tilbehør. Etter litt historikk omkring dammene tok vi turen ut for å se på herlighetene. Spesielt interessant var det naturligvis å se om den i Østfold svært så sjeldne sørlige blåvannymfen *Coenagrion puella* (fig. 2.) fortsatt fantes her. I nyere tid er den bare kjent fra Refsal-dammene og Hvaler. Og ganske riktig, ved et par nesten gjengrodde dammer noen hundre meter nord for gårdstunet fant vi noen få individer blant mengder av de vanligere artene vanlig metallvannymfe, vanlig og variabel blåvannymfe, vanlig og brun øyenstikker, smaragdøyenstikker, fireflekklibelle, liten og østlig torvlibelle og noen små larver som trolig var svart høstlibelle *Sympetrum danae*. Ved en mindre steinkløft-dam i utkanten av selve gårdstunet så vi bare vanlig blåvannymfe. Etterpå kjørte vi til et par større og eldre dammer ved Roppestad. Her fant vi stort sett de samme artene som ved de gjengrodde dammene nærmere Refsal, med unntak av sørlig blåvannymfe, i stedet fantes her rød vannymfe. Det var svært interessant å se hvordan dammene blir holdt i hevd, og høre planene for videre vedlikehold, bl.a. ved

jevnlig oppgraving og fjerning av deler av vegetasjonen. Særlig vassaloen *Stratiodes* så ut til å trives godt i de mest leirjordprega dammen ved Refsal, men også froskebitt *Hydrocharis* og en del andre karakteristiske planter for eutrofe dammer og småvann så ut til å vokse bra her. I skogdammene ved Roppestad derimot, så det ut til at vegetasjonen ikke fikk like godt tak, trolig pga. mer næringsfattig grunn og klarere vann. Alderen på dammene tilsier vel også at de forekommende vannplantene har funnet sin naturlige forekomst og mengde etter forholdene.

Det skulle forresten vært interessant å vite om aloe-øyenstikkeren *Aeshna viridis* (fig.3.) kan

dukke opp ved denne landets eneste vassaloforekomst av noe størrelse. Aloe-øyenstikkeren er kjent både fra Sverige, Danmark og Finland, men er ennå ikke påtruffet her til lands. Utbredelsen følger vassaloens temmelig nøyaktig. Det er forøvrig mulig at Refsal-bestanden av sørlig blåvannymfe kan ha kommet sammen med vannplantene, mens aloe-øyenstikkeren foreløpig ikke ser ut til å ha fulgt etter.

Ved de fleste dammene fantes både stor salamander og liten salamander *Triturus vulgaris*. Ved en liten moltemyr, altså fattigmyr med bl.a. torvmoser, og et par små pytter i en liten siklebekk, ellers omgitt av skrinn furuskog, fant vi

Fig. 2. En hann av sørlig blåvannymfe *Coenagrion puella*. Arten er i nyere tid bare kjent fra Refsaldammene i Fredrikstad og fra Hvaler. Foto: Ove Bergersen, BioFoto

både larver og voksne av myr-metalløyenstikkeren, en overraskelse i dette ellers så intensivt utnyttede landskapet.

Nede ved sjøen, nær ei sjøbukt med en god del takrør, undersøkte vi noen våtområder, bl.a. et sumpområde med en bekk, en grunn, trolig temporær dam og en steinbrudd-dam et hundretalls meter lenger inn. Ved takrørskogen så vi et par større libeller vi ikke klarte å bestemme, og som teoretisk kanskje kunne ha vært stor blålibelle *Orthetrum cancellatum*, men dette er for usikkert til å kunne fastslås. Nærmere undersøkelser er nødvendig. I den temporære dammen fantes merkelig nok en god del liten torvlibelle, men også en enkelt østlig torvlibelle og til vår overraskelse også en stor torvlibelle, en ny art for Torsnes-området. Andre arter som ble funnet her var vanlig metallvannymfe, vanlig blåvannymfe, blågrønn øyenstikker *Aeshna cyanea*, fireflekklibelle og svart høstlibelle.

10. juli

Denne dagen dro BP og undertegnede opp til Kisselbergmosen i Marker for enda et forsøk på å finne fjell-metalløyenstikker. Været var fortsatt strålende, og mange myr-øyenstikkerarter var på vingene. Følgende arter ble funnet denne dagen: vanlig metallvannymfe, vanlig, nordisk og stor blåvannymfe, vanlig, brun og fjell-øyenstikker *Aeshna caerulea*, vanlig og myr-metalløyenstikker, smaragdøyenstikker, fireflekklibelle og liten torvlibelle. Larvefunnet av fjelløyenstikker er vel det første bekreftede bevis på at arten forplanter seg i Østfold. Det ble brukt en del tid på å lete etter voksne metalløyenstikkere i små åpne glenner i skogkanten rundt myra, og etter larver i pytter og bekkesigkulper på myra. Alle de åtte larvene som ble tatt med viste seg å være myr-metalløyenstikker, larvene er dessverre umulige å skille fra fjell-metalløyenstikkerens uten lupe. Sniking rundt granbusker og andre småtrær for å prøve å fange hunner av metalløyenstikkere hadde nok vakt både forundring og kanskje noe latter om vi hadde vært observert av uinnvidde denne dagen...!

Etter mange lange varme timer på myra, fant vi ut at det var på tide å avslutte besøket på Kisselbergmosen. På veien tilbake stoppet vi ved Gyltetjennet i Trøgstad, et vegetasjonsrikt skogstjern med bl.a. masse vannliljer, takrør, sjøsivaks og trådstarr. Etter å ha formelig vasset i nylig omvandlede padde-unger *Bufo bufo*, og registrert vanlig og variabel blåvannymfe, smaragdøyenstikker og fireflekklibelle, ble vi oppmerksomme på minst ett individ av en ukjent øyenstikker som fløy og seilet ute over vannet, for det meste ytterst ved vannliljekanten og videre utover. Etter at øyenstikkeren hadde gjort et par streif nærmere land kunne vi ved hjelp av kikkert slå fast at vi hadde oppdaget en ny lokalitet for den svært sjeldne toflekkyenstikkeren *Epilethea bimaculata*, en art som kan ha kommet til Norge så seint som i løpet av de siste ti-femten årene.

11. juli

Eidsberg var området vi ville kikke nærmere på denne dagen, først og fremst Svarverudtjennet, hvor BP hadde påvist bl.a. gulflekket metalløyenstikker for en del år siden. BP undersøkte et par lokaliteter før vi møttes, først Engatjennet med bl.a. funn av ca. 10 ind. av nettopp gulflekket metalløyenstikker i tillegg til de vanligere rød vannymfe, vanlig og variabel blåvannymfe, fireflekklibelle, svart høstlibelle, og muligens også en toflekkyenstikker. Ved Dugla fant han vanlig blåvannymfe, vanlig øyenstikker og torvmoseøyenstikker (exuvia), myrmetalløyenstikker (imago & exuvia), og liten torvlibelle. Og så kom vi til rosinen i pølsa denne dagen, og kanskje det beste øyenstikker-resultatet noensinne gjort på en dag ved en og samme lokalitet her til lands, Svarverudtjennet «itself». Tilsammen atten -18-arter ble funnet, og ytterligere en art ble temmelig sikkert observert! Av vannymfer fant vi blåvingevannymfe og rød vannymfe ved bekkeinnløpet i sørvest, mens rødøye vannymfe, vanlig, variabel og armert blåvannymfe *C. armatum* fløy ved selve tjernet. Både vanlig og brun øyenstikker var på vingene, dessuten så vi temmelig sikkert en hann av torvmoseøyenstikker, men

dette fikk vi ikke bekreftet (høy vannstand - flytetorv...). Av gulflekket metalløyenstikker noterte jeg mellom 30 og 40 individer, bortimot en fire-dobling av tidligere max-antall sett her. Også vanlig metalløyenstikker og smaragdøyenstikker var på vingene, disse patruljerer som regel langs vannkanten, i motsetning til den gulflekkete som foretrekker å fly litt fram og tilbake over våtere partier av myr med høy strå-vegetasjon. En godbit synes jeg også det var da noen blekt blåpudrede libeller dukket opp langs bekken i vest, det er ikke hvert år jeg ser liten blålibelle *Orthetrum coerulescens*. Fireflekklibelle fløy også her, det samme gjorde de fire torvlibelle-artene: liten, stor, østlig og vannlilje-. En uforglemmelig opplevelse var det å ta en 10-minutters spasertur med håven på en gjengroende våt eng med spredte busker i utkanten av Svarverudtjennet, for å komme tilbake med innpå 10 individer av gulflekket metalløyenstikker mellom fingrene! De fikk forøvrig friheten tilbake alle sammen, belegg var allerede sikret. Det var også betryggende å se at bygging av ei bru med en «Europavei» på, tvers over utløpsenden, hadde medført lite skade på bredder, vegetasjon og vannstand, forhåpentligvis også på øyenstikkerfaunaen. Det sistnevnte bør følges opp med flere besøk ved Svarverudtjennet i framtida.

Etter å ha blitt fornøyd her, stakk vi innom Moentjenn ikke langt unna, og til vår overraskelse fløy det her 3-4 hanner av toflekkøyenstikker ute over vannet, ytterst i vannliljekanten. Det var dessverre umulig å fange inn belegg, da de ikke kom inn til de skogbevokste breddene. Røddøye vannnymfe, vanlig blåvannnymfe, brun øyenstikker, smaragdøyenstikker og vanlig metalløyenstikker fløy også fortsatt.

I ravinlandskapet på gården Garsegg finnes en relativt nyanlagt stor skogsdam kalt «Olevann». Bred blålibelle *Libellula depressa* er tidligere blitt observert her, og folket på Garsegg ønsket en undersøkelse av bl.a. øyenstikkerlivet i dammen. En god del lenger tid enn «normalt» ble brukt til å grave etter larver for å gjøre en så god jobb som mulig, men det lyktes ikke å gjenfinne bred blålibelle. Derimot ble vanlig metall-

vannnymfe, vanlig blåvannnymfe, vanlig, brun og blågrønn øyenstikker, smaragdøyenstikker, vanlig metalløyenstikker, fireflekklibelle, svart og gulvinget høstlibelle *Sympetrum flaveolum* påvist. En planteliste ble også tatt, bl.a. fant BP langstarr *Carex elongata*, en ny art for Eidsberg. Begge salamanderartene fantes, samt en god del nyforvandlede vanlig frosk *Rana temporaria*.

Tusen takk

til Svein Åstrøm for trivelig vertskap og omvisning ved besøket på Refsal, Torsnes, til Ove Bergersen for bidrag med bilder og til Bjørn Petter Løfall for all velvilje, rom til rådighet for overnatting, gourmet-kokekunster, og for å ta seg tid til å bli med i felt!

Fig. 3. Hunn av aloe-øyenstikker *Aeshna viridi*. Arten, som er sterkt knyttet til vassaloe, er kjent både fra Sverige, Danmark og Finland. Den ble ikke påvist på Refsal gård på Torsnes, hvor landets eneste vassaloe-forekomst av noen størrelse finnes. Foto: Ove Bergersen, BioFoto

Lokalitetsliste

- Eidsberg, Dugla, PM 371 006 (WGS84) 11. juli 1999
- Eidsberg, Engatjennet, PM 416 033 (WGS84) 11. juli 1999
- Eidsberg, Garsegg, «Olevann», PM 288 036 (ca.) (ED50) 11. juli 1999
- Eidsberg, Moentjenn, PM 420 043 (ED50) 11. juli 1999
- Eidsberg, Svarverudtjennet, PM 425 029 (ED50) 11. juli 1999
- Fredrikstad (Borge), Torsnes, Refsal, steinkløftdam PL 164 606 (WGS84) 9. juli 1999
- Fredrikstad (Borge), Torsnes, Refsal, to gravde leiredammer PL 165 608 (WGS84) 9. juli 1999
- Fredrikstad (Borge), Torsnes, Roppestad, to skogsdammer PL 158 604 (WGS84) 9. juli 1999
- Fredrikstad (Borge), Torsnes, Refsal, sjøbukta og dammer PL 164 593 (WGS84) 9. juli 1999
- Marker, Nordre Brutjern, PL 53-54 97 (ED50) 8. juli 1999
- Marker, Søndre Brutjern, PL 54 97 (ED50) 8. juli 1999
- Marker, Gjølsjø v/brua, PL 523 920 (ED50) 8. juli 1999
- Marker, tj. v/ Hølevann, PM 498 114 (ED50) 7. juli 1999
- Marker, myrtj. NV f. Jåvallseter, PM 513 148 (ED50) 7. juli 1999
- Marker, Kisselbergmosen, PM 50 13 (ED50) 7. og 10. juli 1999
- Rakkestad, Dammyrtjenn, PL 45 85 (ED50) 8. juli 1999
- Rakkestad, Råmenta, PL 323 766 (WGS84) 9. juli 1999
- Sarpsborg, Isesjøen, steinbruddam v/ Rånes, PL 279 738 (ED50) 7. juli 1999
- Trøgstad, Gyltetjernet, PM 388 143 (ED50) 11. juli 1999